

ДЕ СОСИР И ПРАШКИ ЛИНГВИСТИЧКИ КРУЖОК: КРАТАК ПРЕГЛЕД ИСТРАЖИВАЊА

У раду се историјском аналитичком и дескриптивном методом разматра допринос Де Сосира као „оснивача модерне лингвистике” и лингвиста Прашког лингвистичког кружока у области науке о језику. Циљ нам је да применом историјске компаративне методе укажемо на погледе Де Сосира и „Пражана” како бисмо препознали чињенице и ставове који их повезују, као и оне по којима се разликују. Кроз преглед досадашњих истраживања, износе се ставови Де Сосира и лингвиста Прашког кружока поводом важнијих појава у језику, што је у раду критички разматрано. У средишту пажње су питања актуелна од старог века, преко доба структуралиста до данашњих дана: начин функционисања језичког система, произвољност језичког знака, линеарност језичког знака, утицај друштвених чинилаца на развој језика и сл.

Кључне речи: Де Сосир, Прашки лингвистички кружок, структурализам

1. Увод

У овоме раду се кроз преглед истраживања о Де Сосиру као „оснивачу модерне лингвистике” и о лингвистима Прашког лингвистичког кружока вреднују аспекти доприноса њиховог рада у области науке о језику. Циљ нам је да применом историјске компаративне методе изнесемо погледе Де Сосира и лингвиста Прашког кружока, при томе указујући на њихове приступе лингвистичким истраживањима, те на сличности и разлике у њиховим ставовима.¹

Кроз призму историјске лингвистике, бавимо се односом Де Сосирових општих ставова према језику и ставова припадника Прашког лингвистичког кружока. Веза међу њима огледа се у чињеници да Де Сосир претходи Пражанима, из чега произлази закључак да у погледу дискутованих питања и ставова Пражани углавном или следе Де Сосира, или пак модификују и допуњују његове ставове. И Де Сосирова истраживања и истраживања Пражана имају значајан одјек у модерној, данашњој

* ivana.mitic@filfak.ni.ac.rs

¹ Интеракција двају учења може бити проузрокована чињеницом да су Де Сосир и неколико Пражана (првенствено Трубецки) студирали у Лајпцигу, код представника и ученика младограматичарског круга. Ова веза је свакако допринела успостављању заједничке теоријске основе и отворености Пражана за Де Сосирове идеје. На овом запажању захваљујемо анонимном рецензенту.

лингвистици (нпр. рад Ноама Чомског), па самим тим сматрамо да заслужују осврт и међусобно поређење.

Од досадашњих истраживања, директно или индиректно повезаних са нашом темом истраживања, издвајамо: КАЈЕР 1980; ARRIVÉ 1986; ЈАКОБСОН И ДР. 1986; TRNKA 1988; HOLDCROFT, 1991; LEŠKA, NEKVAPIL I DR. 1993; ČERMÁK, 1995; ДЕ СОСИР 1996; ČERMÁK 1997; CAMPBELL 1999; NEKULA 1999; ИВИЋ 2001; ČERMÁK 2003; ČERMÁK–НАЈЉОЎА 2003; HERTEG, 2003; PINKER, 2003; НАЈЉОЎА, 2006; GLOVACKI-BERNARDI 2007; АШИЋ 2011; ХАЛУПКА-РЕШЕТАР 2011; DUAN 2012; JOSEPH, 2012; DE BEAUGRANDE 2013.

Рад је конципиран тако да се прво дају Де Сосирови погледи на важније појаве у језику, као и критичка разматрања, а онда и делатност Пражана. Интересују нас централна питања актуелна од старог века, преко доба структуралиста до данашњих дана – између осталог, начин функционисања језичког система, произвољност језичког знака, линеарност језичког знака, утицај друштвених чинилаца на развој језика.

2. Де Сосир и структурализам

Милка Ивић (2001: 155–156) издваја три основна типа европског структурализма представљена радом Женевске школе, Прашког кружока и школе глосематичара. У лингвистици структурализма разликују се погледи који су засновани на испитивању језичких чињеница у систему, на наглашавању друштвене функције језика, на издвајању историјске од актуелне језичке проблематике. Текстом од кога почиње структурализам сматра се *Курс опште лингвистике* Фердинанда де Сосира, постхумно објављен 1916. године.² На њега се позива већина структуралистичких праваца, а сви њихови представници теже истом – проналажењу објективних мерила у анализи.³

У Де Сосировој структуралној лингвистици проналазимо више аксиома. Са једне стране, он језик посматра као систем, па чињенице које га чине треба узимати у укупности, и то тако да је свака појединост одређена својим местом у оквиру целине.⁴ Са друге стране, за њега је језик друштвени феномен, а језичка еволуција и актуелно језичко стање две су различите појаве, те их тако треба и проучавати.

Де Сосир проучава појаве којима су подложни људски језици и издваја следеће дихотомије: језик–говор (језичка делатност), означено–означитељ (језички

² Бали и Сеше, Де Сосирови ученици, објавили су предавања свога професора. Напомињемо да се у србистичкој литератури поред начина транскрипције Трубецки и Бали, који користимо у раду, јавља и Трубецкој и Баји. Избор смо направили према препоруци *Правописа српскога језика* из 2010. године и фреквентности употребе.

³ „Svi strukturalizmi polaze od činjenice da je jezik sustav koji ima strukturu, a to znači da se elementi toga sustava i njihovi uzajamni odnosi mogu opisati na temelju određenog (i ograničenog) broja pravila” (GLOVACKI-BERNARDI 2007: 131).

⁴ По Де Сосировом мишљењу, језик је један од система знакова, али и најважнији.

знак), синхронија–дијахронија (перспектива), синтагматски–асоцијативни односи (врсте односа у језику), форма–супстанција.⁵

2.1. Језик–говор

За Де Сосира језик представља систем знакова међусобно повезаних тако да је вредност једног знака условљена присуством осталих, што указује на то да је језик заснован на опозицијама. Језик и говор су уско повезани, а појединац језик (својину колектива) непосредно остварује у говору. Тако језик не зависи од појединца, већ припада колективу.⁶ Аугуст Ковачец (GLOVACKI-BERNARDI 2007: 109–110) наводи да је језик „*proizvod društva koji pojedinac pasivno prima, a govor je individualna i trenutna realizacija individualne volje i inteligencije*”.

Када говоримо о односу језика и говора, у Де Сосировој терминологији, неопходно је објаснити опозицију *langue–parole*, при чему су они саставни део језичке способности (*language*). *Langue* је оно што појединац усваја када учи неки језик, скуп форми или „благо смештено праксом речи у субјекте који припадају истој заједници, граматички систем који виртуелно постоји у сваком мозгу” (ДЕ СОСИР 1996: 37). Основну разлику између *langue* и *parole* у сосировској традицији Калер (1980: 34) види у односу система и реализације, а сâм Де Сосир (1996: 38) у *Курсу* истиче да је поменути однос заправо однос друштвеног и индивидуалног, оног што је битно и оног што је узредно.

Однос *langue–parole* може се повезати са односом фонетике и фонологије (функционалне фонетике) као лингвистичких дисциплина. Прва проучава физичке особине гласа, а друга „дистинкције између апстрактних јединица ознаке које су функционалне у оквиру језичког система” (КАЛЕР 1980: 36). На плану синтаксе исказ би био јединица у *parole*-у, а реченица у *langue*-у, што значи да једној реченици може одговарати више различитих исказа.

2.2. Означитељ–означено

Сложеност природе језичког знака види се у томе што језички знак чини спој означеног (*signifié*) и означитеља (*signifiant*). Први термин одговара значењском садржају или значењу елемента, а други гласовном изразу за неко конкретно значење.⁷ Из наведеног односа израсла је нова лингвистичка грана – семиологија. Вежа између означеног и означитеља је арбитрарна зато што се не може предвидети, већ се мора научити, усвојити у комуникацији. Арбитрарност проузрокује стабилност језичког

⁵ Гловацки-Бернарди и група аутора (GLOVACKI-BERNARDI 2007) примећују да се последњом дихотомијом посебно бавила глосематика.

⁶ Конвенционалност се везује за језик, док се језичка способност добија од природе.

⁷ „*Za označeno i označitelja nema ni ideja ni glasova koji bi prethodili jezičnomu sustavu, nego postoje samo pojmovne razlike i glasovne razlike koje proizilaze iz tog sustava. Ono što od ideje ili od glasovne materije postoji u jezičnom znaku manje je važno od onoga što se nalazi oko njega u drugim znakovima*” (GLOVACKI-BERNARDI 2007: 118).

знака, јер се он „nasljeđuje iz ranijih razdoblja, on se temelji na tradiciji. Stoga je za promjenu jezičkog znaka nužno da takvu promjenu prihvati ('odobri') jezična zajednica” (GLOVACKI-BERNARDI 2007: 112).⁸ Под арбитранношћу језичког знака подразумева се да је „немотивисан, тј. произвољан у односу на појам, са којим он нема никакве природне везе у стварности” (ДЕ СОСИР 1996: 82).

У Де Сосировим ставовима може се препознати веровање да друштвена функција има важну улогу за језички систем, па и да је „колективност” оно што је неопходно како би се успоставила значења која могу опстати једино ако су у употреби и уколико су општеприхваћена. С обзиром на то да претходно индивидуа не може досегнути сама, произвољност језичког знака „боље нам објашњава зашто једино друштвени фактор може да створи језички систем” (ДЕ СОСИР 1996: 119).

Калер (1980: 22) наглашава да код Де Сосира постоје два начина за мотивисање језичког знака, односно могућности да се он учини мање произвољним.⁹ Тако издваја ономатопеју, када „звук ознаке као да на неки начин подражава или имитира, као у енглеском *bow-wow* ili *arf-arf* (*vau-vau*, *av-av*; уп. француско *ouâ-ouâ*, немачко *wau-wau*, *bau-bau*)”. То само потврђује да су обични знаци произвољни, а да су ономатопеје посебна класа, при чему Де Сосир (1996: 82) наводи да оне попримају општи карактер језичког знака тиме што су „делимично конвенционална имитација неких звукова”, јер су „подвргнуте фонетском, морфолошком и развоју друге врсте”.¹⁰

За делимичну мотивацију, као други начин мотивације, везује се и тзв. секундарна мотивација. Примери који би је најбоље илустровали у српском језику јесу сложенице, нпр. *сунцобран*, *водоноша* и сл. – говорнику српскога језика јасно је да се ради о предмету који служи да брани од сунца, односно о човеку који носи воду, па би тако и конструисани пример са истим творбеним моделом *нафтоноша* објаснио значењем „човек који носи нафту”. Де Сосир такође помиње називе истих предмета на различитим језицима. Тако би однос између српског примера *Сунце*, односно тог гласовног низа, и одговарајућег појма био мотивисан само у овом језику, док би у енглеском одговарао означеном, односно гласовном низу *Sun*. Ово је аргумент за то да се као основни елементи у свим језицима јављају произвољни знаци.

Де Сосир посебно издваја чињеницу да језичке јединице имају релациони идентитет. Као пример даје илустрацију експресног воза Женева–Париз који сваког дана саобраћа од 8.25 часова, којом наглашава да се ради о истом возу чак и када се особље, вагони и локомотива мењају из дана у дан, па чак и ако крене са закашњењем, а ставља га у опозицију са експресним возом Женева–Париз који креће касније, или пак путничким Женева–Дижон који креће у приближно исто време. Да би објаснио релациони идентитет, Де Сосир користи и познато сликовито поређење језика са шахом. Основне фигуре су краљ, краљица, коњ, топ, ловац и пешак, а материјал од кога су направљене и њихов облик може да варира, али основа је да се они међусобно разликују. Исто важи и када се нека од фигура изгуби, па се може заменити било којим

⁸ „Један знак је потпуно неспособан да се брани против чинилаца који с времена на време померају односе између појма и његове ознаке. То је само једна од последица произвољног карактера језичког знака” (ДЕ СОСИР 1996: 88).

⁹ „Језички знак не повезује предмет и име; он повезује један концепт и једну акустичку слику” (ДЕ СОСИР 1996: 80).

¹⁰ Језички знак је психичка или ментална веза између појма и гласовне слике.

другим предметом, под условом да се не меша са осталим фигурама које имају другу вредност (в. ДЕ СОСИР 1996: 115).

С обзиром на то да људски говор сачињавају јединице које се сукцесивно нижу и да се сваки елемент који улази у састав тог говора изговара појединачно у времену, могло би се рећи да је он „феномен линеарног типа”. Објашњавајући други принцип (линеарни карактер ознаке појма), Де Сосир наводи да управо могућност ознаке појма да буде аудитивна усмерава да се „мери само временом, и да има особине које позајмљује од времена: а) *она представља трајање*, и б) *то трајање је мерљиво само у једној димензији: линеарној*” (ДЕ СОСИР 1996: 83).¹¹ Ипак, Де Сосиров принцип линеарности језичких јединица је поништен, што је на примеру фонеме доказао Роман Јакобсон, припадник Прашког лингвистичког кружока. То ћемо илустровати фонемом *к*, која истовремено носи обележја праскавости, задњонепчаности и безвучности.

2.3. Синхронијска и дијахронијска перспектива

Са становишта проучавања језика, разликују се синхронијска и дијахронијска перспектива. Де Сосир даје предност првој и тврди да је све што је у језику дијахронијско такво само преко говора, са чиме се неће сагласити каснији проучаваоци јер „*staro i novo u jeziku tvore određeno jedinstvo*” (GLOVACKI-BERNARDI 2007: 120). По мишљењу Де Сосира (1996: 102), закон синхроније констатује ствари, док у дијахронији постоји један „динамички фактор под чијим се утицајем нешто дешава [...]. Али тај императивни карактер још увек није довољан да би постао закон за развој језичких чињеница”.

Проучавање језичког стања у одређеном тренутку тиче се синхроније, а проучавање једне фазе језичке еволуције – дијахроније. Насупрот дијахронијским чињеницама, које се само намећу језику, али немају никакве општости, синхронијске показују извесне правилности, а немају никаквог императивног својства (в. ДЕ СОСИР 1996).¹² Дакле, са једне стране је синхронијска лингвистика, која обухвата перспективу говорних субјеката, а са друге – дијахронијска, која „претпоставља у исто време проспективну перспективу, која прати ток времена, и ретроспективну перспективу, која иде уз време” (ДЕ СОСИР 1996: 208). Аугуст Ковачец (GLOVACKI-BERNARDI 2007) наводи да се Де Сосирово интересовање за синхронију и дијахронију може повезати са Куртенеовим проучавањем разлике између статике и динамике.

Произвољност језичког знака, коју уводи Де Сосир, уско је повезана са опозицијом синхронијског и дијахронијског проучавања језика. Управо историјска лингвистика потврђује тезу о произвољности језичког знака. Довољно је само обратити пажњу на промену облика речи и њихових значења кроз време. Тако је, на пример, од староенглеског облика *ping* („расправа”) настала реч *thing* („ствар”), од

¹¹ Де Сосир (1996: 83) сматра да цео језички механизам зависи од овог принципа.

¹² „Све што је у језику (*langue*) дијахронија, потекло је из речи (*parole*). У индивидуалној речи (*parole*) налази се клица свих промена: сваку од њих започела је прво једна мала група индивидуа, а онда су те промене ушле у употребу” (ДЕ СОСИР 1996: 106).

латинске речи *stilus* („оловка“) добијена је реч *стил*, која у савременом српском има другачије значење.

2.4. Синтагматски и асоцијативни односи

Де Сосира интересују и врсте односа у језику: синтагматски и асоцијативни. Синтагматски однос је „однос *in praesentia*; он се заснива на два или више термина који су присутни у једном оствареном низу. Супротно, асоцијативни однос уједињује термине *in absentia* у виртуелно запамћеном низу” (ДЕ СОСИР 1996: 128). Први означава остварену комбинацију низа речи, а други скуп сродних речи.

Из асоцијативних односа, који се не могу јасно разграничити, Прашка школа и глосематика ће касније издвојити „samo jedan precizno definiran tip: paradigmatske odnose (odnose između efektivno uporabljenih elemenata – fonema, morfema, riječi itd. – i svakog drugog elementa koji bi mogao biti na njihovu mestu da je izbor drugačiji)” (GLOVACKI-BERNARDI 2007: 116).

Синтагматски односи приказују се хоризонтално – јер представљају јединице које чине низ, а парадигматски вертикално – јер представљају могућности замене сваког члана синтагматског низа. Први се остварују на нивоу на коме се успоставља однос који спаја јединице присутне у синтагми (*добродушни змај*), а други на нивоу на коме се реализује однос који повезује скуп сродних речи у односу на један конкретан елемент већ остварен у синтагми (нпр. у односу на придев *добродушни* у горепоменутој синтагми: *љути змај*, *бесни змај*, *велики змај*, *добри змај*; или у односу на именицу *змај*: *добродушни човек*, *добродушни учитељ*, *добродушни дека*, *добродушни радник*).

3. Пражани и структурализам

Једна од најугицајнијих верзија структурализма створена је у Прагу. Прашки лингвисти формирали су *Прашки лингвистички кружок* 1926. године, који је јединствено почео да функционише три године касније, објављивањем *Теза*. Термин *структурализам* сковали су Пражани 1929. године. Језику су приступили систематично и структурално, а дефинисали су га као систем знакова. Хертег (2003: 372) наглашава да су прашки ученици узели у обзир спољашње факторе (политичке, социјалне и географске) и придавали им велики значај, а посебно су истакнути чин комуникације и улога језика у друштву.

Оснивачем Прашког кружока сматра се Вилем Матезијус, који се залагао за „приступ граматици који је сам назвао *функцијском перспективом реченице* (енгл. *Functional Sentence Perspective*). Овај приступ посматра исказ са тачке гледишта информације која се њоме преноси” (ХАЛУПКА-РЕШЕТАР 2011: 31). Поред Матезијуса, овај кружок чинили су и: Роман Јакобсон, Владимир Скаличка, Богуслав Хавранек, Еуген Паулини, Богумил Трнка, Павел Трост итд. Прашки лингвистички круг формално је био активан до 1952. године.

Условним почетком ове лингвистичке школе могла би се сматрати и 1911. година, када је Вилем Матезијус, не знајући за Де Сосира и независно од његових проучавања, предвидео синхронијско проучавање језика. Да би се описао рад Прашког кружока, неопходно је довести га у везу са проучавањима Фердинанда де Сосира, забележеним у *Курсу опште лингвистике*. Управо је та књига била полазиште за модернија истраживања чешких лингвиста почетком 20. века. Она пружа увид у то како су и колико били прихваћени Де Сосирови ставови, а шта су модификације и доприноси Пражана, његових „следбеника”.

Основна разлика између деловања Де Сосира и Пражана створена је због начина на који су Де Сосирове идеје дошле у Праг. Прво, нису дошле одједном, природно и једноставно, и друго, онда када су дошле, нису усвојене као једини програм (в. СЕРМАК 2003). Питање је откуд толика повезаност са Де Сосировим идејама и начелима.¹³ Како Чермак (2003) сматра, постоји изванредан паралелизам у мишљењу између Де Сосира и Пражана, као и степен приближавања у оријентацијама.¹⁴

Матезијус прави разлику између статичног и динамичног (синхроније и дијахроније). Према Де Сосировој терминологији, Матезијус је окренут *parole*-у, и то објашњава велики број тема које се појављују у његовој студији „О потенцијалности језичких појава”, о могућности променљивости у мерењу квантитета звука – фонетске могућности дијалекта која може бити посматрана у свом систему звукова или структури речи. Као и Де Сосир, и Матезијус издваја функционалну међузависност лингвистичких феномена, односно наглашава обострану зависност коегзистирајућих чињеница датог језика.

У Прашкој школи праћен је Де Сосиров приступ фонологији, а структурална морфологија заснована је на паралелизму са фонологијом. Лешка и група аутора (1993: 26) посебно истичу да се разлика између Де Сосира и Матезијуса види у томе како приступају процесу комуникације, односно где виде његов почетак – Де Сосир у мозгу говорника, где се чињенице ума, односно појмови комбинују са акустичким утисцима. Он је био заинтересован за комуникацију само када одређени појам проузрокује одговарајући акустички утисак у мозгу. Насупрот њему, Матезијус полази од претпоставке да говорник треба да пренесе информацију за коју сматра да је неопходна. Матезијус дефинише реченицу као „елементарни исказ кроз који говорник активно, и на начин који формално оставља утисак уобичајеног и субјективно завршеног, усваја став ка неком аспекту реалности”¹⁵ (ЛЕШКА И ДР. 1993: 26).

Јозеф Вахек је Пражанин који је најбоље преформулисао дистинкцију *langue-parole*, придржавајући се притом њеног основног (сосировског) смисла. У вези са писаним језиком, истакао је да је *parole* непотребан и да може бити замењен термином *лингвистичка комуникација*, а да норма може бити супротстављена термину који одређује грађење комуникације. Тако је заправо говорио о разлици хијерархије

¹³ Могло би се рећи да су те идеје основа за даљи рад многих представника Прашког лингвистичког кружока. Чермак верује да су се Пражани са Де Сосировим идејама упознали најпре преко Карчевског (в. СЕРМАК 2003).

¹⁴ Трнка на чешком, а Матезијус на енглеском 1927. објављују анализу *Курса*.

¹⁵ Све преводе са енглеског дају аутори овог рада.

спецификоване норме и лингвистичке комуникације, више него о односу *langue–parole*. Истичемо да је ово што је Вахек тврдио било испред његовог времена и да није у супротности са оним што је тврдио Де Сосир.

Најважнији допринос Пражана јесте у томе што је Вилем Матезијус у синтаксу увео дистинкцију *тема–рема*. Тема се односи на део реченице који је већ познат или дат у контексту, док рема представља део реченице који носи нову информацију. Прашки лингвистички кружок је омогућио и постављање систематске формулације семиотичког структурализма. Такође, створио је концепт неутрализације и теорију маркираности, коју је наследила генеративна граматика (в. HERTEG 2003: 374–375).

Лешка и група аутора (1993: 32–33) истичу да „структура спецификованих норми претпоставља две универзалне компоненте, у супротном је његов састав језички специфичан. На пример, на нивоу исказа неопходно је разликовати фонемичку норму (фонологију) и подређену фонетичку норму (фонетику). Језички специфична је, на пример, субординација ортоепске норме у односу на фонетску”.

Хавранек, један од лингвиста Прашког кружока, Де Сосирове термине *langue* и *parole* употребљава у другачијем значењу. Он *langue* стандардног чешког језика дели на четири функционална језика која се разликују по општој употреби: комуникативни, практично-специјалистички, теоретичко-специјалистички и естетички (в. LEŠKA, NEKVAŘIL I DR. 1993: 32), што упућује на четири начина употребе функционалног језика: колоквијални, професионални, научни, поетски, док функционални стил одређује конкретним циљем комуникације.

Проучавање дискурса такође се везује за Пражане и повезује и са Де Сосировим појмовима *langue* и *parole*. Исказ је појава реченице у дискурсу, тачније „чин *parole*-а који се идентификује јединством говорника, времена и места и може бити интерпретирано као елементарна семиотичка реакција на неку врсту импулса” (НАЈЉОВА 2006: 66). Дистинкција *језик–говор* прихваћена је код Пражана са извесним модификацијама.

Аугуст Ковачец (GLOVACKI-BERNARDI 2007: 132–133) наводи да су се Пражани залагали за: опис фонолошких система појединих језика, утврђивање фонолошких корелација, успостављање „поредбене” фонологије, укидање супротности између синхронијске и дијахронијске фонетике. Лингвисти Прашког лингвистичког кружока су, пратећи размишљања и ставове Де Сосира, разумели језички систем у смислу онога што је Ноам Чомски касније назвао унутрашњим језиком (I-language, скуп менталних репрезентација и структура), док би еквивалент термину *спољашњи језик* (E-language) Чомског био Де Сосиров *parole*, оно што се остварује у говору. Не ради се само о низу реченица, нити о правилима за њихово генерисање које поседује (идеални) говорник, већ се подразумева „хијерархија лексичких јединица и других комплексних јединица са особинама на различитим слојевима, укључујући граматичка својства, за која се подразумева да их дели било који говорник” (ЏЕРМАК–НАЈЉОВА 2003: 4). Са друге стране, изван ових јединица је лични одабир који прави сваки појединачни говорник, што је у данашњој терминологији идиолект (говор појединца).

Додатак прашких лингвиста, а посебно Милоша Докулила, огледа се у томе што су као неопходну издвојили анализу социолингвистичких, прагматичких,

стилистичких и других правилности. У време оснивања Прашког лингвистичког кружока, Де Сосир је већ сматран оснивачем модерне лингвистике, усмеравајући је у структуралистичком правцу, па чланови поменутог кружока нису могли да се држе почетних формулација заснованих на синхронијском функционализму. Вратили су се општим питањима, првобитно дискутованим у радним хипотезама.

У области фонологије, Јакобсон, Матезијус и Трубецки поново су усмерени на Де Сосира; Трнка и Вахек интересују се за разлику између синхроније и дијахроније; Коржинек се интересује за питање језика и говора; Карчевски, Јакобсон и Скаличка интересују се за знак. Други су незнатно следили Де Сосира – Трубецки (фонологија) и Хавранек (стил и стандардни језик). Задаци синхронијске фонологије су да спецификује однос међу фонемама, односно да установи структурну схему датог система; да одреди комбинације фонема реализованих у датом језику, наспрот теоријски могућим комбинацијама; затим, степен у којем се употребљавају, густину у којој се реализују фонеме, као и њихове комбинације (в. ЈАКОБСОН И ДР. 1986).

Будући да је познато да се свака јединица језичког система састоји од јединственог скупа опозиција, треба истаћи у коликој су се мери тиме бавили Фердинанд де Сосир и Пражани. Де Сосир није експлицитно одредио скуп тих опозиција, док Пражани јесу, на челу са Трубецким и Јакобсоном. Трубецки издваја следеће опозиције: билатерално–унилатерално, пропорционално–изоловано, ограничавајуће–градуелно–истоснажно, константно – неутралишуће/неутрализовано, при чему и остали Пражани додају неке опозиције: хомогено–хетерогено, дисјунктивно–недисјунктивно, линеарно–нелинеарно, просто–сложено и сл. Наведене опозиције су, поред фонологије, применљиве и на морфологију, лексикологију и семантику (в. ŠERMAK–HAJÍČOVÁ 2003). Јакобсонова опозиција немаркирано–маркирано била је основа за разлику централног од периферног. Изучавајући како су гласови повезани, Пражани су се бавили парадигматском осом језика.

По мишљењу представника Прашког лингвистичког кружока, *означено* и *означитељ* стално нарушавају границу која их дели: асиметрични су, па се знак може прилагођавати захтевима конкретних комуникацијских ситуација. Поред овога, Пражани посебно истичу значај коришћења језика у комуникацији и интересују се за питање језичких функција – они схватају језик као систем функција, и то тако да „језик представља систем средстава изражавања која имају одређену сврху” (ЈАКОБСОН И ДР. 1986: 155).¹⁶ Јакобсон (1986) наводи и то да ниједна језичка појава не може да се разуме ако се нема на уму и систем коме он припада.

Представници Прашког кружока признају друштвену нарав језика: „izvanjezičku stvarnost svaki jezik oblikuje u skladu s vlastitim sustavom znakova. U jeziku kao sustavu znakova odnos između glasovnog oblika i pojma je nemotiviran, 'proizvoljan', ali pražani razlikuju i prirodne znakove koji su motivirani” (GLOVACKI-BERNARDI 2007: 135). Они сматрају да су синхронијски и дијахронијски приступ равноправни и да синхронијски опис не може сасвим да искључи појам развоја – „to je dovelo do svijesti da su jezične promjene zapravo promjene sustava pa se praška povijesna fonologija

¹⁶ Функција се у једном случају може повезати са оним што Де Сосир говори о повезивању елемената помоћу јукстапозиције, а у другом случају – са оним што представљају „активност” и „вредност”.

као 'integralna metoda' suprotstavlja (mladogramatičarskoj) koja na promjene glasova u jeziku gleda kao na izolirane pojave" (GLOVACKI-BERNARDI 2007, 136).

Применом појма језичког система на дијахронијску перспективу, Пражани мире синхронију и дијахронију, супротно Де Сосиру. Разлике између ових приступа не могу бити тако стриктне, те како Јакобсон (ЈАКОБСОН И ДР. 1986: 156) наводи да ако су елементи језичког система у синхронијској лингвистици оцењивани са гледишта функција, ни промене у језику се не могу оцењивати без обзира на систем – „дијахронијско истраживање, значи, не само да не искључује појмове система и функције, већ напротив, није потпуно ако ове појмове не узима у обзир”.

Доказ тези присталица Прашког кружока јесу и „стилистички елементи, доживљавани као архаизми, као и разликовање продуктивних и непродуктивних облика” (ЈАКОБСОН И ДР. 1986: 156), на основу чега се јасно види да ни тај синхронијски опис не може сасвим да искључи појам еволуције. Хавранек, Хоралек, Скаличка и Трост сматрају да у дијахронијским анализама треба кренути од синхронијских концепција, а код синхронијских анализа треба узети у обзир динамички развој језика.

Против Де Сосировог објашњења опозиције синхронија–дијахронија своје бројне аргументе од Пражана изнели су Јакобсон и Трнка, јер су сматрали да она није задовољавајуће објашњена. Прашки лингвистички кружок језик сматра „системом знаковних опозиција (и у исто време закључује да не престаје да буде структура и систем чак ни у свом историјском развоју)” (TRNKA 1988: 195). У вези са покушајем Пражана да помире Де Сосирову опозицију синхроније и дијахроније, Хертег (2003: 373) примећује да је Матезијус истакао позитивне и негативне аспекте дескриптивног и историјског истраживања, а Јакобсон је, узевши у обзир Де Сосирову теорију, тврдио да је Де Сосир покушао да потисне везу између система језика и његових модификација посматрајући систем као да припада само синхронији и приписујући модификације само сфери дијахроније. Као општи термин за статички карактер синхронијског језичког система, Матезијус је користио језичку потенцијалност, која је окарактерисана као динамичка осцилација и флукуација њених елемената (в. ЋЕРМАК 1995: 4).

Предмет Де Сосировог проучавања била је и географска лингвистика, а предмет Пражана – лингвистичка географија. Де Сосир је изнео једну значајну тезу да временски фактор има важан утицај на језичку диференцијацију: „Географска разноликост би требало да буде исказана временском различитошћу” (ДЕ СОСИР 1996: 195), односно да промене које се дешавају, па и сама нестабилност језика, зависе од времена. Један од циљева лингвистичке географије јесте одредити „просторне границе (или временске) појединих језичких појава” (ЈАКОБСОН И ДР. 1986: 171), а за „састављање свесловенског језичког атласа, наиме, потребно је на свакој словенској територији проћи знатно мањи број места, него што је неопходно за специјални атлас једне словенске територије” (ЈАКОБСОН И ДР. 1986: 173). Пражани су се бавили и методским проблемом словенске лексикографије и приметили су (174–175) да је за одређивање места које реч заузима у систему неопходно познавати структуру тог система. Задатак словенске лингвистике је да разради лингвистичке карактеристике словенских језика.

Пражани разликују унутрашњи и испољени језик, а као значајне одлике карактеристика језика наводе интелектуалност или емоционалност језичких манифестација – „интелектуално испољени језик претежно је социјално одређен [...] емоционални језик такође је социјално одређен, наиме хоће да изазове одређене емоције код слушалаца...” (ЈАКОБСОН И ДР. 1986: 162). Посебна пажња усмерена је на дефинисање књижевног и поетског језика: „Карактеристичне црте књижевног језика највише су заступљене у континуираном језику, а посебно у писаним манифестацијама” – овај језик карактерише „настојање на експанзији, функцији ’*koine*’, а с друге стране настојање да постане знак монопола владајуће класе” (ЈАКОБСОН И ДР. 1986: 165).

И песнички језик могуће је довести у везу са терминима *langue* и *parole*. Тако, са синхронијског становишта, песнички језик има „форму песничког изражавања (*parole*), значи индивидуалног стваралачког чина вреднованог с једне стране на позадини актуелне песничке традиције (песнички језик – *langue*), а са друге, и на позадини савременог комуникативног језика” (ЈАКОБСОН И ДР. 1986: 166). Поред овога, Јакобсон (ЈАКОБСОН И ДР. 1986: 163) указује и на значај испитивања форми језика у којима преовладава једна функција, или се прожима више њих: „Сваки функционални језик има властити систем конвенција – властити језик (’*langue*’); зато је нетачно поистовећивати поједину функцију са језиком (’*langue*’), а другу са актуелним говорењем (’*parole*’ – према Де Сосировој терминологији), на пример, интелектуалну са језиком (’*langue*’) и емоционалну са актуелним говорењем (’*parole*’) и слично”.

4. Закључак

У овом раду представљене су основне идеје Де Сосира, тзв. оснивача модерне лингвистике и лингвисте од кога започиње структурализам, и Пражана, структуралиста са сличним или нешто другачијим погледима на језик од њега. Увид у досадашња истраживања о Де Сосиру и лингвистима Прашког кружока дат је првенствено кроз критичке радове Франтишека Чермака, Еве Хајичове, Џонатана Калера, а у светлу *Курса и Теза*. Истакли смо да Пражане и Де Сосира повезују пре свега идеје и питања о језику, али и да на различите начине решавају нека слична питања, попут оних која се намећу при проучавању дихотомија језик–говор, синхронија–дијакронија и сл.

Огроман значај Фердинанда де Сосира истиче се и данас. Де Сосир и Чомски након њега направили су преокрет у научној мисли и показали да је „у лингвистици, као у природним наукама, могуће поставити и формално представити хипотезе, испитати путем јасно дефинисаних критеријума њихову валидност и доћи до конкретних резултата, који су опет подложни теоријским и практичним проверама” (АШИЋ 2011: 163). Најважнији допринос Пражана је на плану синтаксе, и то кроз увођење дистинкције тема–рема. Припадници Прашког кружока разрадили су и концепт неутрализације и теорију маркираности, коју је наследила генеративна граматика. У наставку још једном издвајамо најважније сличности и разлике о посматраним питањима и ставовима.

Као и Де Сосир, и Матезијус издваја функционалну међузависност лингвистичких феномена, односно наглашава обострану зависност коегзистирајућих чињеница датог језика. Важно је истаћи да је у Прашкој школи праћен Де Сосиров приступ фонологији, а структурална морфологија заснована је на паралелизму са фонологијом.

Понављамо и то да је Вахек Пражанин који је најбоље преформулисао дистинкцију *langue-parole*, придржавајући се притом њеног основног (сосировског) смисла. У вези са писаним језиком, истакао је да је *parole* непотребан и да може бити замењен термином *лингвистичка комуникација*, а да норма може бити супротстављена термину који одређује грађење комуникације. Тако је заправо говорио о разлици хијерархије спецификоване норме и лингвистичке комуникације, више него о односу *langue-parole*. Наглашавамо да је ово што је Вахек тврдио било испред његовог времена и да није у супротности са оним што је тврдио Де Сосир.

С друге стране, разлика између Де Сосира и Матезијуса види се у томе како приступају процесу комуникације, односно где виде његов почетак – Де Сосир у мозгу говорника, где се чињенице ума, односно појмови комбинују са акустичким утисцима. Он је био заинтересован за комуникацију само када одређени појам проузрокује одговарајући акустички утисак у мозгу. Насупрот њему, Матезијус полази од претпоставке да говорник треба да пренесе информацију за коју сматра да је неопходна.

На крају, будући да је познато да се свака јединица језичког система састоји од јединственог скупа опозиција, треба истаћи да Де Сосир није експлицитно одредио скуп тих опозиција, док су Пражани то учинили, на челу са Трубецким и Јакобсоном.

Литература

АШИЋ, Тијана. *Наука о језику*, Крагујевац: ФИЛУМ, 2011.

ДЕ СОСИР, Фердинанд, *Курс опште лингвистике*. Превели с француског и италијанског Душанка Точанац Миливојев, Милорад Арсенијевић, Снежана Гудурић, Александар Ђукић. Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 1996.

ИВИЋ, Милка, *Правци у лингвистици*. Књ. 1, Београд: Чигоја штампа, 2001.

ЈАКОБСОН, Роман и др. „Тезе Прашког лингвистичког серкла”, у: Јан Мукаржовски, *Структура песничког језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1986: стр. 155–182.

КАЛЕР, Џонатан. *Сосир, оснивач модерне лингвистике*. Превео Борис Хлебец. Београд: Београдски издавачко-графички завод, 1980.

ХАЛУПКА-РЕШЕТАР, Сабина. *Реченични фокус у енглеском и српском језику*, Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 2011.

*

ARRIVÉ, Michel. *Linguistics and Psychoanalysis*. Translated by James Leader. Paris: Meridiens Klincksieck, 1986.

- CAMPBELL, Lyle. *The History of Linguistics*. Edinburgh: MIT Press, 1999.
- ČERMÁK, František. Prague School of Linguistics Today, in: *Prague School of Linguistics Today*. *Linguistica Pragensia* 1 (1995): pp. 1–15.
- ČERMÁK, František. “SYNCHRONY AND DIACHRONY REVISITED: Was R. Jakobson and the Prague Circle Right in Their Criticism of de Saussure?”, *Folia Linguistica Historica* XVII/1-2 (1997): pp. 29–40.
- ČERMÁK, František. “Ferdinand de Saussure and the Prague Linguistic Structuralism”. A preliminary version of the one in: *Prager Strukturalismus. Prague Structuralism*, 2003, hrgb. M. Nekula, Universitätsverlag Winter Heidelberg: pp. 11–29.
- ČERMÁK, František, Eva Hajičová. “Introduction: Prague School of Linguistics in its classical time and Today”, in: *Dictionary of the Prague School of Linguistics*. Edited by Libuše Duškova). *Studies in Functional and Structural Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins, 2003, pp. 1–16.
- DE BEAUGRANDE, Robert. *Linguistic Theory: The Discourse of Fundamental Works*, London, New York: Routledge, 2013.
- DUAN, Manfu. „On the Arbitrary Nature of Linguistic Sign“, *Theory and Practice in Language Studies* Vol. 2, No. 1 (2012): pp. 54–59.
- GLOVACKI-BERNARDI, Zrinjka (ed.). *Uvod u lingvistiku*, Zagreb: Školska knjiga, 2007.
- HAJIČOVÁ, Eva. *Prague School*, in: Keith Brown (ed.). *Encyclopedia of Language & Linguistics*. Amsterdam: Elsevier, 2006.
- HERȚEG, Crina. “The contributions of the Prague school to the study of language, in: *Annales universitatis apulensis*, series *Philologica* 3, Universitatea „18 Decembrie 1918“ din Alba Iulia, 2003: pp. 371–375.
- HOLDCROFT, David. *Saussure. Signs, System and Arbitrariness*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- JOSEPH, John E. *Saussure*, Oxford: Oxford University Press, 2012.
- LEŠKA, Oldřich, Jiří Nekvapil, Otakar Šoltys. “Prologue: Ferdinand de Saussure and the Prague Linguistic Circle”, in: *Studies in Functional Stylistics* (eds. Jan Chloupek and Jiří Nekvapil), John Benjamin, Amsterdam 1993: pp. 9–51.
- NEKULA, Marek. “Mathesius”, in: J. Verschueren, J.-O. Östman, J. Blommaert & Ch. Bulcaen (eds.). *Handbook of Pragmatics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1999, pp. 1–14.
- PINKER, Steven. “Language as an Adaptation to the Cognitive Niche”, in *Language Evolution: States of the Art* (editors M. Christiansen and S. Kirby), New York: Oxford University Press, 2003.
- TRNKA, Bohumil. *Kapitoly z funkční jazykovědy: Studies in Functional Linguistics*. Praha: Univerzita Karlova, 1988.

Ivana Z. Mitić
Aleksandra A. Janić

DE SAUSSURE AND THE PRAGUE LINGUISTIC CIRCLE: A SHORT RESEARCH OVERVIEW

The aim of this paper is to present a critical overview of the research of de Saussure and the linguists who belong to the Prague Linguistic Circle. The previous papers regarding this topic, as well as similar ones, were also considered. Namely, those written by František Čermak, Eva Hajičova, Jonathan Culler, etc. On the one hand, de Saussure and the linguists of the Prague Linguistic Circle approach the dichotomy language–speech, synchrony–diachrony, etc. differently. On the other, they have some similar ideas. De Saussure and Chomsky afterwards have both made a great reversal in the field of linguistics by showing that it is possible to present some concrete results in this field and later test them in theory and practice. The most important contribution of Vilem Mathesius was introducing the theme–rheme opposition. The Prague Linguistic Circle also created the concept of neutralization and the theory of markedness, which was inherited by generative grammar.

Keywords: de Saussure, the Prague Linguistic Circle, structuralism